

Наталія ГАВРІЛОВА

РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто основні тенденції розвитку православної освіти в сучасній Україні. Зроблено спробу охарактеризувати світоглядні орієнтири та соціальну позицію студентів православних духовних навчальних закладів. Матеріали базуються на конкретних соціологічних дослідженнях серед зазначеної категорії молоді.

Іntenсивний розвиток релігійно-церковної сфери, що був покликаний до життя демократичними перетвореннями в Україні на початку 90-х років, посприяв швидкому кількісному зростанню закладів духовної освіти. За статистичними даними Державного комітету України у справах релігій станом на 2005 рік, в Україні нараховувалося майже 10 тис. недільних шкіл та 173 духовних навчальних заклади різної віросповідної належності та структури (від початкової ланки до закладів професійної освіти), з яких чверть належить православної гільці християнства. Це створило якісно нову ситуацію в системі релігійної освіти, що потребує спеціального вивчення та дослідження.

Православна освіта в минулому була суттєвим компонентом формування духовності українського народу. Здавен українці дивували іноземних мандрівників своєю освіченістю, культурністю і релігійністю. Багатовікова традиція православного виховання, штучно перервана в 1917 році, робить перші кроки у своєму відродженні, зустрічаючись з безліччю проблем. Посткомуністична секулярна держава, яка за радянських часів дозволила існування єдиної духовної установи на території України — Одеської православної семінарії, прагне, але не завжди послідовно і законно, відновити історичну справедливість щодо Церкви та православних шкіл. Церква, усвідомлюючи важливість православної освіти і ґрунтуючись на віросповідних догматах і канонах православ'я, має за мету повернути собі дореволюційну освітянську інфраструктуру, але при цьому вона інколи не враховує зміни суспільної, зокрема ментальної, культурної, національної реальності.

Переживаючи процес свого становлення, православна освіта в сучасній Україні характеризується рядом специфічних ознак, проблем і тенденцій. Перш за все, постає проблема специфіки духовної освіти, її відмінності від інших форм навчання. Дискутивними є питання про об'єкт і суб'єкт

виховання, про її спрямованість і наповненість в секулярному суспільстві. Усе це конкретизується через вирішення проблеми змісту, форм і структури духовної освіти, що забезпечить якість навчання, визначений всією православною спільнотою рівень підготовлених кадрів. Професія священнослужителя не має перетворитися на «ремесло», «бізнес», засіб заробляння грошей.

Зростання популярності нової для України професії, потреба суспільства в дипломованих спеціалістах у сфері релігійно-духовних відносин виводить виявлені проблеми далеко за межі Церкви. Сьогодні теологія врешті-решт долучена до переліку навчальних дисциплін і реєстру наук, з яких ведеться підготовка спеціалістів. Але оскільки стандарти православно-богословської освіти досі ще не розроблені, то жоден духовно-навчальний заклад православних церков не має державної ліцензії, що робить підготовку священників внутрішньо церковною вузькою справою, яку, як показує досвід, Церква самостійно вирішити не здатна. Йдеться, зокрема, про забезпечення висококваліфікованими викладачами богословських дисциплін, про якісні напрацювання і методику викладання, про долучення до навчальних планів комплексу світських дисциплін (українська та іноземні мови, історія, всесвітня та вітчизняна культура, суспільні науки), наявність необхідних приміщень для занять, гуртожитків для студентів, бібліотечного фонду, сучасних засобів навчання тощо.

Зрозуміло, що успіх православ'я в Україні багато в чому залежить від якості духовної освіти. Православний архієпископ Димитрій (Рудюк), ректор Київської Духовної Академії і Семінарії УПЦ КП, розуміючи важливість такого підходу, наголошує: «Ми вже давно говоримо, що (в освітянській православній сфері — авт.) від кількості необхідно переходити до якості. Ми повинні відмовитися від того, що на сьогодні така велика кількість студентів і вихованців навчається у наших церковних навчальних закладах. Від цього Церква не збагачується, навіть навпаки — отримує певний баласт. І зрозуміло, що з цим «баластом» потрібно боротись. Ісус Христос учив, що «багато покликаних, а мало вибраних», тому ми повинні ще з самого початку намагатися відібрати тільки таких майбутніх студентів і вихованців, які б дійсно принесли користь для нашої Церкви. Наша Церква також перебуває у процесі становлення, відродження і потребує освічених священнослужителів, тому, звичайно, з кожним роком ми намагаємося зменшити все-таки наш набір. І це не дивно. Головне зробити його якіснішим, поглибити правила вступу» [1].

Студенти православних духовних навчальних закладів досить чисельна, а тому показова категорія української молоді. Саме на студентській лаві формуються світогляд, переконання майбутнього душпастиря. І від тих пріоритетів, які обере для себе сьогоднішній студент, залежить духовний настрій парафіян завтра.

У зв'язку із цим виникає ряд питань, скажімо: чи ведуть духовні навчальні заклади професійний відбір молоді? яке сьогодні студентство духовних навчальних закладів? яка якість його підготовки? чи здатний молодий священник відповісти на виклики сучасності? та ін. Щоб отримати об'єктивну інформацію про світоглядні орієнтири та соціальну позицію студентів духовних навчальних закладів, проведено унікальне опитування (за напівструктурова-

ними анкетами для інтерв'ю) серед слухачів православних семінарій і богословських факультетів. Це переважно молодіжна аудиторія. Його матеріали і стали соціологічною базою для даної статті. Загалом опитано 64 респонденти*, що дає можливість на основі аналізу їх відповідей окреслити основні тенденції змін світогляду православної молоді, її ціннісні настанови, орієнтири студентів духовних навчальних закладів православного спрямування.

Отже, перше запитання у запропонованій анкеті стосувалося мотиву професійного вибору. У відповідях респондентів неодноразово прозвучали думки, що вступ до духовного навчального закладу — це не просто професійне самовизначення людини, а вибір особливого способу життя, призначення, покликання, життєвої стратегії: служити Богу, досягти не лише особистого спасіння, але й допомогти зробити це іншим. Якщо вибір будь-якого виду світської професійної освіти спирається, насамперед, на раціональну мотивацію, то вибір релігійної освіти зумовлений ірраціональними почуттями (прагненням наблизитися до Бога, заслужити спасіння).

На запитання: «Якими професійними якостями повинен володіти спеціаліст у Вашій галузі діяльності?» слухачі духовних шкіл були досить однозначними у своїх судженнях та міркуваннях, наголошуючи на всебічній розвиненості особистості: «Майже всіма науками, тому що священник повинен бути готовим до різних випадків в житті, адже він встановлюється над народом і відповідає за нього перед Богом», «Я вважаю, що я вчуся не лише для себе, а й для людей, які не мають такої можливості, тому в мене повинні бути присутні всі якості, притаманні цій галузі діяльності».

Відтак, апріорно молоді люди оцінюють весь комплекс наук та професійних якостей як обов'язкові елементи для повноцінної професійної діяльності в обраній ними галузі діяльності. Але з наступних відповідей респондентів стає зрозуміло, що цей «увесь комплекс професійних якостей» далеко не всі респонденти використовують в реальному житті і серед них не спостерігається прагнення до розширювання.

Це проявляється, насамперед, у тому, що в сучасній молоді зникає прагнення більше знати, розширювати знання про свою віроповчальну доктрину, не кажучи вже про інші релігійні традиції. Адже знання невичерпне, а відтак виникає запитання: для чого? Враховуючи неоднозначність відповідей, добре знання основ віровчення своєї конфесії вважають за необхідний елемент у своїй професійній діяльності — 76,6 % майбутніх священнослужителів; знання інших релігій — має смисл та цінність для 46,9 %, наявність комплексу знань із психології та педагогіки — вагоме для 39,1 % респондентів; поінфор-

* Дослідження проведено серед студентів Чернівецького національного університету ім. Ю. Фельковича (філософсько-теологічний факультет (УПЦ КП), Тернопільської духовної семінарії (УПЦ КП), Тернопільської духовної семінарії (УАПЦ), Рівненської духовної семінарії (УПЦ КП), Чернівецького православного духовного інституту (УПЦ МП)). Респондентам було запропоновано відповісти на ряд питань, які поділялися на два блоки: закриті і відкриті. Зрозуміло, що відкриті питання значно складніші за своєю суттю, оскільки тут можливий варіант різних відповідей, а там респонденти вперше замислюються над запропонованим. Але в той же час відповіді на ці питання найбільш інформативні для аналізу світоглядної позиції особистості.

мованість про останні події релігійного життя важливе для 37,5 %, вміння слухати та майстерність спілкування вибрали для себе 50,0 %, належні знання з інших сфер гуманітарних наук — беруть за основу 18,8 %, а терпимість й повагу до віруючих інших віросповідань — 37,5 %.

Щодо поінформованості молоді православної еліти у сучасній релігійній ситуації в Україні та світі: тенденції змін і проблеми, пов'язані з цим, постійно цікавлять лише одну третину (32,8 %) майбутніх священнослужителів, 39,1 % респондентів цікавляться зазначеним періодично, чверть (25,0 %) — інколи, зовсім не цікавляться — 3,1 %.

Складним у розумінні та сприйнятті релігійної доктрини для студентів виявився догмат про Святу Трійцю та апостольські писання. Але варто зауважити, що саме значення та смислове наповнення терміну «доктрина» для слухачів духовних шкіл склало певну проблему, хоча за визначеннями православного богослова Іларіона (Алфеева), «Догмат — основа життя православного християнина. Все наше богослужіння побудоване на догматах. Священик, який не знає догматів, подібний лікарю, який не знає основ медицини. Але відсутність інтересу до догматики у деяких представників нашого духовенства і православного студентства нерідко стає причиною повної богословської безграмотності» [2].

Деяке сум'яття спричинило питання про наявність життєвого кредо та розкриття при цьому тих принципів, якими молоді люди керуються у своєму житті. Більшість виявили неготовність відповісти на поставлене питання. Відзначимо, що серед тих, хто дав відповідь, переважають релігійні настрої у відповідях, що зрозуміло з огляду на об'єкт дослідження: «Отримати високу освіту і пізнати всі істини Православного життя і вчення святої Церкви»; «Старанно виконувати всі Божі Заповіді»; «Існувати на землі, вірувати в ім'я Ісуса Христа, здобути професію і мати релігійну родину і сім'ю»; «Принцип мого життя — ходити в Церкву, надіятись в першу чергу на Бога, вірувати в нього і любити його, і все буде по його волі»; «Завжди бути вірним і чистим душею перед Богом»; «Допомога людям у їх життєвих проблемах»; «Якомога більше осягнути того, чого вимагає від нас Бог»; «Будьте досконалі як Отець Ваш Небесний»; «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі»; «Оптимістично сприймати всі події»; «Допомогти людям у пізнанні Бога»; «Жити по справедливості»; «Через терня до зірок»; «Служити Богу, поважати і любити людей»; «Спасіння душі»; «Не зупинятися» та ін.

Сенс свого життя молоді семінаристи вбачають у наступному: «Щоб за це коротке життя заслужити життя вічне. Рятуйся сам і навколо тебе врятуються тисячі»; «Любити Бога і ближнього»; «Служити Богу і не шкодити Людям, які мене оточують»; «В спасінні своєї душі»; «Всецілому відданні служінню Богу і дотримання його заповідей»; «Вірно і чесно служити Богу»; «Бути потрібним людям»; «Тому, що життя є тимчасове, коротке, то потрібно за своє життя досягнути високого рівня знань про Бога»; «Щастя в особистому житті і процвітанні країни»; «Не загубити, а найбільш розвинути талант, даний Богом»; «В моральному вдосконаленні себе»; «Прожити це життя гідно»; «Залишити добрий знак на землі, навчитися і згодом передати знання іншим, хто їх потребує»; «В дітях»; «Добрий пастир душу свою покладе за вівці»; «... щоб отримати спасіння, тобто

набути святості, бути досконалим»; «Робити людям добро не чекаючи взаємовіддачі»; «Прожити життя гідно і по заповідях»; «Служити Богові і людям»; «У пізнанні Бога»; «У любові»; «У творенні добра». Отже, сенсоутворювальні намагання майбутнього духовенства умовно можна поділити на дві групи: перша, у якій домінує спрямованість тільки на свою особистість, а інша — поєднує елементи колективізму, орієнтується на сім'ю, родину, суспільство, країну.

Життєвий ідеал наявний лише у 37,5 % молодих людей, у 54,7 % він не сформований. Зважаючи на об'єкт нашого дослідження, закономірними стають відповіді респондентів: «Сам Господь і його угодники»; «Бог, Святе Письмо, святі Отці», «Святі мученики»; «Ісус Христос»; «Справжній достойний священнослужитель, який свого хреста несе достойно до кінця своїх днів»; «Матір»; «Бог»; «... він не певна особа, а якісь певні властивості окремих осіб». Аргументами на користь відсутності ідеалу є такі думки: «Не створи собі кумира»; «У мене немає життєвого ідеалу, всі люди грішні і я також, ідеальний лише Господь, але треба слухати в першу чергу лише священника»; «Життєвого ідеалу в мене немає, а є ідеал духовний — Господь».

Студенти виявили різноманітні кола інтересів: «І музика, і співи, психологія людини, точні науки, електрика, різьба по дереву, виховання дітей»; «Художня література, техніка»; «Здебільшого комп'ютери, різними новітніми технічними досягненнями»; «Я — художник»; «Головне — це Божі науки»; «Музикою, філософією, політикою»; «Спортом»; «Мене цікавить все по trochu, але основну увагу я приділяю Богослов'ю»; «Політикою»; «Комп'ютерами, бо без них тепер неможливо жити в даному суспільстві»; «Сподіваюся досягнути всі науки, хоча б поверхово»; «Ремонт автомобілів»; «Цікавлюсь життям» тощо.

Не має однозначності у відповідях студентів у поглядах на будову всесвіту. Думки респондентів практично однаково розділилися на три групи. Перша — стверджує, що світ обмежений у просторі (34,4 %), друга — заперечує зазначене (32,8 %), третя — вагається з відповіддю (31,3 %). Близько половини слухачів (48,4 %) вважають, що світ обмежений у часі, 21,9 % міркує протилежно і 29,7 % не в змозі відповісти на це питання. Переважаюча більшість (81,3 %) респондентів твердять, що світ створений: «Створений Богом Отцем і Сином і Св. Духом, нічого не створюється саме по собі»; «Світ не існує вічно, всьому прийде кінець, крім Бога»; «Існує в часі, бо створений Богом, якщо має початок, то матиме і кінець, тобто не є вічним»; «Світ існує вічно і створений Богом»; «Створений Пресвятою Трійцею». А 3,1 % респондентів упевнені, що світ існує вічно. Зустрічалися і досить оригінальні відповіді: «Повністю погоджуюсь із вченням Церкви». Останнє можна розглядати таким чином, що людина з певних причин не хоче виходити за рамки, встановлені Церквою, або ж не має власної точки зору на зазначене.

Бога слухачі духовних шкіл, враховуючи неоднозначність їх відповідей, уявляють як Найвищу Духовну силу, Творця світу (90,6 %), як уособлення Добра, Любові, Мудрості (57,8 %), як закономірність, гармонійність, доцільність, що існують у природі і спрямовує розвиток світу та людства (21,9 %), вищу уособлену, людиноподібну істоту (4,7 %), а для 3,1 % — це понад будь-яке поняття і визначення, найвище знання у світі, істина.

Варіант відповіді, що людина — це частина і продукт Природи, не вибрав для себе жоден респондент. А з твердженням, що людина — це творіння та дитя

Бога погодилося — 89,1 %. Людину як співтворця Бога, в справі створення світу розглядають 9,4 %.

Гріх православні студенти характеризують таким чином: «Свідоме порушення Заповідей Божих»; «Вчинок, думка чи бажання, що суперечать волі Божій»; «Погані справи, які робить людина, чи словом, чи ділом, чи думкою, людина постійно грішить, але вона повинна вміти каятися у своїх гріхах»; «Наша провина перед Богом, недотримання Закону Божого, яким ми повинні керуватися»; «Порушення Заповідей Божих, Закону Божого чи совісті»; «Із світського погляду — це аморальна поведінка або порушення етичних норм життя людини»; «Смерть душі»; «Викривлення істини»; «Вчинки, які можуть зашкодити іншим»; «Гріх заважає людині вільно спілкуватися з Богом»; «Гріх — це беззаконня»; «Гріх — це хвороба душі»; «У гріху перебувають всі люди, але не всі шукають способу очищення від нього»; «Невиконання Божих Заповідей і настанов»; «Дія, спрямована проти людини чи Бога».

Цінність релігії майбутні священнослужителі вбачають у наступному: «Релігія потрібна для удосконалювання людини»; «Релігія цінна для мене тим, що я завдяки їй утверджуюсь у собі».

Вірять у життя після смерті 82,8 % опитаних, заперечують його — 12,5 %, не визначилися — 4,7 %. Існування раю визнають 95,3 %, не знають про нього 4,7 %. Існування пекла визнають 93,8 %, не знають — 6,3 %. У безсмертя душі вірять 90,6% респондентів, не вірять — 3,1%, не знають — 6,3%. Чудотворну силу святих реліквій (мощі, ікони) сприймають 92,2% опитаних, не сприймають — 3,1%, не визначилися — 4,7%. У православ'ї, як і в кожному іншому релігійному напрямку, є чітко розроблена догматична частина, що стосується зазначених вище питань. Ми можемо стверджувати, що у середовищі майбутніх священнослужителів наявний відсоток молоді, який не сприймає або не знає віроповчальних основ своєї конфесії.

87,5 % майбутніх священнослужителів твердо переконані, що їх релігійна традиція — єдине правдиве джерело знань про Бога, 4,7 % — протилежної думки, не можуть визначитися — 7,8 %. 85,9 % респондентів стверджують, що ніколи не поміняють свою релігійну традицію, а 6,3 % не виявляють такої упевненості. Така сама кількість вагається з відповіддю. Потребу спілкування з людьми інших релігійних традицій відчують 32,8 % опитаних, не відчують нічого подібного — 48,4 %, вагаються — 18,8 %. Слухачі вважають, що багато релігійних традицій мають цінні знання про Бога (42,2 %). Протилежної думки дотримуються 29,7 % опитаних, не визначилися в цьому — 28,1 %. Більша половина опитаних (57,8%) вважає, що інші релігійні традиції — другорядні порівняно з їх власною, заперечують це — 18,8 %, не визначилися близько однієї четвертої (23,4 %). Думку про те, що різні релігійні традиції можуть вести людей до Бога, підтримують 18,8 % молодих людей, заперечують — 48,4 %, не знають — 32,8 %. Для 45,3 % респондентів існують певні рамки, як далеко вони можуть зайти під час вивчення іншої релігійної традиції, позбавлені цього — 31,3 %, не задумувалися над подібним — 23,4 %.

Про те, що знання про Бога найбільш повно досягаються через власну релігійну традицію, заявляють — 73,4 % слухачів, не згодні — 7,8 %, не знають —

18,8 % опитаних. «Всі релігії навчають тієї ж самої істини» — стверджують лише 17,2 % опитаних, заперечують — три четвертих православної молоді (75,0 %), не знають — 7,8 %. Підтримують думку, що Бог відкриває істину в більш ніж одній релігійній традиції — 28,1 %, заперечують — 46,9 %, не знають — 25,0 %. Знання більш ніж однієї релігійної традиції збільшує власну духовність 46,9 %, ні — 34,4 %, вагаються — 18,8 %. Знання більш ніж однієї релігійної традиції тільки ініціює сум'яття в голові засвідчують — 29,7 % опитаних, так не думають — 42,2 %, не знають — 28,1 %. 64,1 % люблять спілкуватися на релігійні теми з людьми інших традицій, не люблять зазначеного — 18,8 %, не визначилися — 17,2 % респондентів. «Люди різних релігійних традицій не повинні спілкуватися один з одним», — так заявляє 17,2 %, не схвалюють таку думку — 56,3 %, не знають — 6,6 %. Про те, що релігійна віра допомагає перемагати суперечності і проблеми життя заявило 90,6 % опитаних, а також зберігати внутрішній спокій та душевну рівновагу — 95,3 %.

Результати нашого дослідження переконують в тому, що сьогодні, в умовах релігійного плюралізму, актуалізується багато проблем, зокрема, необхідність виховання студентів духовних навчальних закладів в дусі терпимості та відкритості щодо інших конфесій. Необхідно враховувати, що майбутнім священнослужителям доведеться не тільки жити в багатоконфесійному суспільстві, а й безпосередньо спілкуватися з представниками інших, відмінних від їхньої власної, культур. Для цього корисним видається запрошення представників різних конфесій на зустрічі зі студентами, плідний обмін думками та досягнення порозуміння на тому рівні, на якому це можливо. На нашу думку, досить позитивним для формування культури мислення і поведінки було б навчання чи стажування студентів за кордоном.

Неоднозначні відповіді респондентів були отримані на запитання про міру впливу молодого людини на хід власного життя. Зокрема, 6,3 % респондентів заявили, що вони на нього зовсім не впливають, 7,8 % впевнені, що впливають у меншій мірі, 40,6 % визначають вплив як опосередкований, 21,9 % стверджують, що впливають у більшій мірі, а 14,1 % упевнені, що повністю впливають. Відтак, у середовищі майбутніх священнослужителів панують неоднорідні оцінки щодо можливостей людини планувати своє життя і реалізовувати ці плани.

Під впливом сучасних секулярних процесів виникає новий тип релігійності, так звана «шукаюча» віра, яка містить різні етапи хитань, переходу із однієї Церкви в іншу, від однієї віроповчальної доктрини до іншої. Звичними є ситуації одночасної приналежності до різних релігійних груп та традицій. Зазначена тенденція має місце і серед студентів духовних навчальних закладів. За результатами дослідження, 28,1 % респондентів заявили, що мають релігійні практики більш ніж в одній релігійній традиції, заперечують останнє 46,9 %, не здатні визначитися 25,0 %. Беручи до уваги те, що кожна релігійна традиція претендує на єдиноістинність, дещо дивним виглядають такі заяви майбутніх священнослужителів.

Різноманітні синтетичні світоглядні уявлення, які органічно поєднують у собі цінності як західних, так і східних культур, відбиваються у свідомості і православної молоді. Зокрема, доволі поширена віра у переселення душ

(реінкарнацію). У те, що людина неодноразово народжується, але в іншому тілесному вигляді, вірять 12,5 % слухачів православних духовних шкіл. Тішить, що 64,1 % опитаних не поділяють таку думку, а ще 23,4 % не дали прийнятної відповіді. Зауважимо, що опитування було проведене серед студентів *духовних* навчальних закладів православного спрямування, а тому такі цифри становлять досить високий відсоток, адже зазначене положення суперечить християнському віровченню. В існування телепатії та яснобачення вірить одна третина опитаних (29,7 %), вагаються щодо існування таких фактів — 25 %. Відтак, навіть серед молоді православної інтелігенції ми спостерігаємо захоплення позавірсовідною містикією (віра у спілкування з духами, астрологію, знахарство, магію), що поєднує у собі як релігійні, так і нерелігійні компоненти.

Нині поняття «християнство» загалом та «православ'я» зокрема зазнали помітної трансформації і певною мірою перетворилися на соціальну громадську та культурно-історичну самоідентифікацію. Релігія при цьому виступає не тільки власне релігійною системою, а й звичайним культурним середовищем, національним способом життя, де визначальну роль відіграє тісний зв'язок релігійної та національної самосвідомості. Це породжує ситуацію, коли в принципі нерелігійна людина, людина, яка сумнівається або просто не замислюється над питаннями віри, ідентифікує себе з певною конфесією чи домінацією. Зауважимо, що при проведенні дослідження ми були свідомі того, в юрисдикцію якої православної Церкви ми потрапили. Тому наше здивування викликало те, що опитувані нами студенти не змогли чітко визначити свою конфесійну приналежність. Звичайно, цей факт можна пояснити тим, що православ'я — не однорідне явище, але тоді як бути з аспектом свідомого професійного вибору? Але ж це майбутній клір, тоді що й говорити про мирян. Зауважимо, таке ж соціологічне дослідження проводили і серед студентів протестантських духовних навчальних закладів. У цьому зв'язку напрошується паралель, що студенти-протестанти володіють більш чіткими і структурованішими знаннями про місце своєї конфесії серед інших протестантських громад. Вони вже чітко вказували на той релігійний напрям, до якого вони належать. А ось серед майбутнього православного духовенства є ще й такі, які просто не знають, до якого патріархату належить їх навчальний заклад, або ж взагалі це питання їх не турбує.

Багато означає той факт, що 93,8 % слухачів духовних шкіл вважають за необхідне оптимізувати сьогоденний стан державно-церковних відносин в країні. Покращення ситуації вони вбачають в наступному: в утворенні національної Церкви (46,9 %); в забезпеченні толерантності міжконфесійних відносин (6,3 %); у невтручанні держави у справи Церкви (18,8 %); у підтримці державою діяльності лише традиційних церков (17,2 %); в забороні діяльності нових релігійних течій (32,8 %); в утворенні Єдиної Української Православної Церкви та невтягуванні Церкви в політику (17,2 %).

На думку 37,5 % православної молоді, в Україні існує повна свобода совісті та рівність віросповідань перед законом. Протилежні міркування з цього питання висловило 48,4 % респондентів, не визначилися — 14,1 %.

Стан сьогоденних міжконфесійних взаємин в державі оцінюють як нормальний — 18,8 %, конфліктний — 71,9 %, толерантний — 9,4 %. На нашу дум-

ку, на досить високому відсотку тих, хто оцінює ситуацію як конфліктну, позначився, насамперед, розкол у Православ'ї України.

Дотичне до аналізованої теми тяжіння Церков до православізації державної системи освіти. Незважаючи на той факт, що згідно з Конституцією, Україна є світською державою, релігійні та державні діячі розробляють проекти релігійної освіти не тільки серед віруючих православних навчальних установ, а й у загальноосвітній школі. При цьому звучать конкретні пропозиції щодо навчальних курсів про релігію під різними назвами («Християнська етика», «Закон Божий», «Основи православної культури» тощо). Біля десяти років в Західній Україні експериментально в загальноосвітніх школах викладають «Християнську етику», порушуючи чинне законодавство і статтю Конституції України про відокремлення школи від Церкви. Існують проблеми з викладачами «Християнської етики», підготовку яких ведуть знов таки із порушенням норм Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991) деякі вузи України.

У статті 35 Конституції України чітко вказано: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова». Стаття 5 закону України «Про свободу совісті і релігійних організацій» декларує: «Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається». Стаття 6 Закону про освіту підтверджує «незалежність освіти від політичних партій, громадських та релігійних організацій». Стаття 8 цього самого Закону говорить: «Навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання політичних партій, громадських та релігійних організацій», а стаття 9 твердить: «Заклади освіти в Україні незалежно від форм власності відокремлені від Церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями. На міжнародному рівні Україна, підписавши підсумковий документ Віденської зустрічі, взяла на себе зобов'язання забезпечувати свободу кожному сповідувати та практикувати свою релігію чи вірування, а також «вжити рішучих заходів, щоб попередити й усунути дискримінацію, яка спрямована проти окремих осіб чи громад, що сповідують певну релігію чи вірування, і позбавляє їх можливості користуватися правами людини та основними свободами в усіх сферах громадського, економічного, соціального та культурного життя і сприяти встановленню взаємної толерантності між віруючими та невіруючими»[3].

Невідповідність практичної діяльності Церков у сфері державної освіти законодавчим документам наводить на думку, що процес вийшов із-під контролю держави. З боку відповідних державних установ не чути сьогодні посилян на необхідність дотримування чинного законодавства. Радше йде пошук, яким чином вийти з цієї ситуації: триматися верховенства права чи *post factum* вдосконалювати його. У першому випадку треба буде повернути у правове поле кількісно невелику, але соціально активну частину суспільства. Без внутрішньої напруги тут не обійтись, бо ж надто довго держава заплющувала очі на порушення закону. У другому випадку Україна ризикує протиставити себе нормам міжнародного права щодо свободи совісті та

віросповідання. Третього, як бачимо, тут не дано, адже верховенство права — невід’ємна умова побудови демократичного суспільства. Тож уряд повинен мати дієві важелі конституційного впливу, які б унеможливили Церквам більшості нехтувати релігійністю меншин. Перевага окремих релігій на шкоду іншим неприйнятна для концепції свободи совісті [4].

Величезне розмаїття конфесій, чинних в Україні, не враховане під час введення релігійно зорієнтованої дисципліни «Християнська етика» в навчальні плани шкіл. Саме тому між слухачами курсу можуть виникати конфлікти на релігійному ґрунті, оскільки сам виклад предмета неминуче несе в собі ознаки конфесійної полеміки. Важко знайти шкільний клас, де усі учні були б віруючими або належали до однієї конфесії чи навіть релігії. Це означає, що в учнівському колективі обов’язково буде дискримінація окремих особистостей. Відтак, маючи Конституцію і відповідний її положенням чіткий Закон про свободу совісті, підписавши всі можливі міжнародні хартії та декларацію прав людини, наші владні структури всупереч їм продовжують розвивати проекти релігійної освіти у загальноосвітніх школах. Простіше кажучи, вони руйнують те, що самі ж і декларують, цебто духовність, яка є індивідуально напрацьованим світоглядом, тобто ціннісно-зорієнтованим уподобанням та переконанням людини, не тільки релігійної, але й раціонально налаштованої. Амбівалентну позицію займає у цьому питанні Міністерство освіти та науки — інституція, яка мала б за будь-яких умов відстоювати світський характер навчально-виховного процесу.

Справедливо буде спитати, до якої міри питання запровадження вивчення у середній школі релігійно орієнтованих дисциплін відбиває настрої і потреби українського суспільства загалом? На реальний ґрунт дозволяють опертися дані соціологічного опитування, яке було проведене Центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова з 18 по 28 жовтня 2002 р. у всіх регіонах України. Згідно із дослідженням, більша частина респондентів (53,0 %) стверджує, що Церква в сучасному українському суспільстві відіграє позитивну роль. Проте 4 % опитаних впевнені у протилежному, а 31 % взагалі заявляють, що вона не відіграє помітної ролі в суспільному житті.

Оцінюючи роль релігії в житті суспільства, 68,2 % респондентів схиляються до думки, що вона є одним з важливих засобів відродження національної свідомості і культури. 17,4 % — не згодні з цим твердженням, а 14,4 % — не мають уявлення щодо цього. Із тим, що релігія підвищує моральність і духовність людей погодилися 77 % респондентів. 12,5 % — не погодилися з цим, а 10,5 % — виявили невизначеність у своїх відповідях з цього запитання [5].

Отже, сьогодні у свідомості людей побутує думка, що саме релігія і Церква повинна бути опорою сучасного суспільства і що, власне, лише вона реально може відродити національну свідомість і культуру, підвищити мораль і духовність людей.

Відповіді на подібні питання набувають сенсу через співвідношення їх із загальним рівнем релігійності населення, місцем обрядової практики в їхньому житті, впливу релігії на суспільне буття, оскільки саме зараз зростання релігійної самодекларації не супроводжується відповідними змінами в релігійній поведінці та поліпшенням суспільної моралі і культури.

Реалії життя наочно демонструють нам, що практична співпраця представників усіх гілок християнства в освітянському процесі неможлива. Протистояння має не так канонічний як політичний характер. На нашу думку, вихід з даної ситуації у релігієзнавчому навчанні, в інформуванні всіх без винятку учнів про особливості релігій і культів світу, про історію і розвиток різних релігійних віровчень, про їх сучасний стан та перспективи розвитку, із акцентуванням при цьому уваги на морально-етичних концепціях наявних релігійних напрямків. Ця справа, на нашу думку, реальна, але за однієї умови: ґрунтовного науково-педагогічного осмислення нинішнього витлумачення релігії, віднайдення науковцями чинників спільності світових релігій, опрацювання методики релігієзнавчого просвітництва. Викладання релігійно-філософських, релігієзнавчих, та релігійно-пізнавальних дисципліни має носити інформативний характер і не супроводжуватися релігійними обрядами.

Ми переконані у тому, що школа має готувати не лише до усвідомленого вибору професії, а й до свідомого відношення до релігії, тобто повинна інформувати про віру, релігію, відповідні права й обов'язки людей, оскільки питання віри і свого відношення до неї так чи інакше виникає у кожної людини.

Зважаючи на той факт, що Україна багатоконфесійна держава з постійно розширюваним конфесійним спектром, вважаємо за недоцільне долучення як загальнообов'язкових дисциплін до програми середньої школи релігійних дисциплін. Враховуючи рівень розвитку світської освіти, більш доцільне, на нашу думку, долучення до освітньої програми середньої школи таких релігієзнавчих дисциплін, як «Релігії світу» чи «Історія релігії». Аргументами на користь такого погляду стають наявність міжконфесійних суперечностей в українському суспільстві та необхідність донесення знань про основи світових релігій, які сприятимуть формуванню моральної культури особистості. Ознайомлення учнів з історією релігії, акцентування при цьому уваги на морально-етичних концепціях їхніх доктрин, які самі по собі мають виховне значення. Саме в них втілені загальнолюдські цінності, розглядаються проблеми добра і зла, морального й аморального.

Викладання цих цінностей в загальноосвітній школі потрібно здійснювати без ангажування, підтримки чи критики будь-якої релігії, без протиставлення однієї релігії іншій. Важливим є вивчення релігії на науковій основі, оскільки знання релігії сприяє підвищенню освіченості людини і більш глибокому знанню національної культури. Наприклад, у формуванні історії, культури, мистецтва українського народу беззаперечно позначився вплив православної церкви. Саме тому основні аспекти національного відродження України не можуть бути чітко висвітлені без розуміння місця і ролі православного духовенства у цьому процесі. Саме так учням, які не належать до Православ'я, мають бути надані основи цих знань без прозелітизму.

Школа повинна стати каталізатором міжконфесійного компромісу і плідної співпраці працівників усіх релігійних організацій, представлених в Україні. Релігієзнавчі дисципліни потрібно викладати в такий спосіб, щоб жоден учень, незалежно від його особистісних релігійних переконань, ніколи не відчував себе скривдженим чи ображеним. Погляди особистості, а не погляди більшості чи меншості, мають бути істинною цінністю. Якщо такі

принципи діятимуть, то результатом буде міцна громадянська та національна єдність. Нація особистостей, які поважають всіх, незалежно від їх релігійних поглядів, найменше піддається ризику розділення за будь-якими, а надто релігійними, принципами. Позитивною в цьому є його гуманістична спрямованість, а також формування толерантності й терпимості до інших релігій, поваги до людини і загальнолюдських культурних цінностей. Відтак необхідно детально продумати правові аспекти викладання у школі релігієзнавчих дисциплін, оскільки їх потрібно спрямовувати в русло нормалізації та гармонізації міжконфесійних стосунків.

Як бачимо, у православній освіті в Україні є болючі і гострі проблеми, що цілком закономірно, зважаючи на історичне й актуальне нині тло зазначеного процесу.

Література:

1. *Складаний І.* Інтерв'ю з ректором Київської духовної академії і семінарії владикою Димитрієм (Рудюком) // [http:// prot-evgen. nm. ru/pages/articles/0143. htm](http://prot-evgen.nm.ru/pages/articles/0143.htm)
2. *Епископ Керченский Илларион (Алфеев).* Православное богословие на рубеже эпох. — Изд. 2-е, дополненное. — К.: Дух і літера, 2002. — 536 с.
3. *Закон України «Про освіту»* // *Голос України.* — 1996. — 25 квітня. — С. 7–11;
4. *Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»/ Права громадян України.* — К., 1997. — С. 104–116;
5. *Конституція України; Сьомін С.* Релігійна свобода в Україні: міжнародно-правовий аспект // *Політика і час.* — 2000. — №11–12. — С. 81–89.
6. *Кочан Н.* Відокремлення школи від церкви в координатах відкритого суспільства // *Людина і світ.* — 2000. — № 9. — С. 39–49.
7. *Центр Разумкова* // <http://www.uceps.com.ua>

***Наталія Гаврилова.* Развитие православного образования в современной Украине**

В статье рассматриваются основные тенденции развития православного образования в современной Украине. Вместе с этим уделяется внимание характеристике мировоззренческих ориентиров та социальной позиции студентов православных духовных учебных заведений. Материалы базируются на конкретных социологических исследованиях среди обозначенной категории молодежи.

***Natalia Gavrilova.* Development of Orthodox Education in the Modern Ukraine**

The main trends of the Orthodox education development in the modern Ukraine are explored in the article. Special attention is paid to the characteristic of worldview and social position of students in the Orthodox spiritual educational institutions. The given materials are based on the results of sociological research among the defined category of youth.